

NEKA SPORNA PITANJA O DE DOMINISU

Nikola Bulat

21. XII. 1974. navršila se 350. obljetnica od izricanja osude sa strane inkvizicije nad mrtvim tijelom bivšeg splitskog nadbiskupa Marka Antuna de Dominisa. Čini se da je ovo najbolja prigoda, da se rasvijetle neka sporna pitanja o njegovu životu i radu, jer se neke pogreške ponavljaju u domaćim i inozemnim radovima ovoj spornoj i tragičnoj личности.

1. Godina rođenja

U mnogim starijim, a i u novijim člancima o Dominisu, domaćim i inozemnim, najčešće se kao godina rođenja stavlja 1566. Autori ne navode izvore odakle su taj podatak uzeli.¹

Danas možemo sa sigurnošću reći, da je Dominis rođen 1560. god. O tome imamo dva dokumenta. Prvi se nalazi u njegovu glavnom djelu *De republica ecclesiastica*. Na početku djela koje je izdano god. 1617. u Londonu, na Dominisovoj slici piše: »Aetatis 57, Anno 1617.« Dakle god. 1617. imao je 57 godina. Ako 57 oduzmemo od 1617, godina rođenja izlazi 1560. Ovaj je podatak siguran, jer je djelo tiskano pod nadzorom samoga Dominisa.

Drugi dokumenat imamo u Arhivu Družbe Isusove čiji je bio član. U trogodišnjim katalogizacijama godine 1590. piše: »Folij 33, r. 1590. Kollegij u Padovi. Br. 22: Marko Antun de Dominis, Dalmatinac, Rabljanin, star 30 godina, dobra zdravlja, ušao (misli se u Družbu, op. m.) 1579., studirao filozofiju i sada dvije godine teologiju, poučavao 4 godine humanističke nauke i dvije godine matematiku.«² Kako vidimo god. 1590. imao je 30 godina što opet govori da je rođen god. 1560.

Međutim, katalog iz god. 1593. o Dominisu ima ovo: »F. 65, r. 1593. Kollegij u Bresciji. Br. 3: Otac Marko Antun de Dominis, magistar matematike i retorike, Rabljanin, Dalmatinac, 32 god. star, čvrstog zdravlja,

¹ Tako na pr. Cantimori Delio, *Su M. A. de Dominis, Archiv für Reformationsgeschichte Jahrgang* 49, 1958, Heft 1/2, str. 245—258, krivo kaže da je rođen 1566. i da je postao splitski nadbiskup 1612. Antonio Fenzi u *Gazzetta di Zara, Biografia d'illustri Dalmati, Marcantonio de Dominis*, br. 12/1836., 45—56, veli da je rođen 1565. Riccotti Bratti, *Rivista dalmatica*, Anno IV, vol. I, str. 1—8, stavlja god. rođ. 1566. Arnolfo Bacotich, *Archivio storico per la Damazia*, II/1927/28, vol. 4, fasc. 20, 64—77, za godinu rođenja stavlja 1566. — Tako isto godinu rođenja 1566. stavljaju: J. de la Servièrè u *Dictionnaire de théologie catholique*, sv. IV, stupac 1688; *Storia della Chiesa*, vol. XVIII/1, 500—501, op. 128; Mirko Breyer, *Savremenik*, XX (1927), br. 12, 537—539; Đorđe M. Nikolić, *Saturn* IV (1938), br. 1, 20—28; još krivo kaže da se Dominis zahvalio na episkopatu 1605. Branko Božić u *Novo Doba*, XXIII (1940), br. 307, str. 27, za godinu rođenja uzima 1566. To se ponavlja u mnogim enciklopedijama.

² ARSI (Arhiv Družbe Isusove) Ven. 37, fol. 33 r. 1590. Collegium Patavinum. No. 22: Marcus Antonius de Dominis, dalmata, arbensis, annos natus 30, vires firmae, ingressus 1579, studuit philosophiae et nunc 2 annos theologiae.

ušao 1579. u mjesecu prosincu, završio tečaj filozofije i teologije, poučavao humanističke nauke 5 godina, matematiku dvije.»³

Ako je god. 1593. imao 32 godine, izlazilo bi da je rođen 1561. Mislim da ovaj podatak nije u suprotnosti s gore navedenim podacima, jer se vjerojatno misli da ima navršene 32 godine. Osim toga, pitanje je u kojem je mjesecu rođen i kada je ovaj podatak zapisan, pa je Dominis stvarno god. 1593. mogao imati 32. god. u vrijeme kad je podatak zapisan, iako je rođen 1560. Sama činjenica da je bio član Družbe Isusove prilično sigurno govori da je podatak točan, jer je onaj koji je to zapisao u katalog vjerojatno imao neki dokumenat ili je možda sam Dominis dao te podatke.

Sad sa sigurnošću znamo da je Dominis rođen 1560. godine.

2. Školovanje u Ilirskom sjemeništu u Loretu

Opće je mišljenje da je Dominis bio u Ilirskom kolegiju u Loretu. Farlati o tome kaže: »Poslije djetinjstva provedenog u očinskoj kući, poslan je u Loreto, da se u Ilirskom kolegiju, koji je osnovao Grgur XIII. za obrazovanje dalmatinske mladeži u književnosti i znanosti, pod učiteljstvom i disciplinom otaca Družbe Isusove izobrazu u ljudskim i božanskim naukama.«⁴ Farlati ne navodi izvore odakle je uzeo ovaj podatak. Ovo mišljenje prihvaća i Šime Ljubić,⁵ a i mnogi drugi.

Izgleda da ovo mišljenje nije točno, jer postoje neki dokumenti prema kojima Dominis nije mogao biti u Ilirskom kolegiju u Loretu.

U katalogu novaka koji su ušli u kuću novicijata u Novellari od 1570. do 1643. stoji napisano 10. XII. 1579.: »Marc' Antonio de Dominis d' Arbe.«⁶ Dominis je, dakle, stupio u novicijat god. 1579., što se slaže s podacima u već navedenim katalozima u Padovi 1590. i Bresciji 1593.

Međutim, Ilirski je kolegij u Loretu osnovan kasnije. Otac Josip Jurić D. I. u svojoj doktorskoj radnji: *Collegium Illyricum Lauretanum* (teza je obranjena na Pontificio Instituto Orientale 2. VII. 1932., ali nije objavljena) navodi da je kardinal sv. Severine u svojim bilješkama zabilježio više imena kako bi se imao zvati kolegij za Dalmatince. Konačno pod datumom 5. XI. 1579. zapisao je: Collegium Illyricum. Na to Jurić nadodaje: »Ovaj posljednji datum možemo smatrati kao rođendan Ilirskog kolegija.«⁷ U stvari to je tek bila odluka da se osnuje kolegij. Jurić kaže: »... sigurno je da je pod konac 1580. god. Ilirski kolegij već bio osnovan... Slijedeće god. 1581. izdan je motu proprio Grgura XIII. kojim je definitivno bio utvrđen kolegij.«⁸

³ ARSI, Ven. 37.

⁴ Farlati, *Illyricum sacrum*, III, 481.

⁵ Šime Ljubić, *O Markantunu Dominisu Rabljaninu, Rad JAZU*, knj. X, Zagreb, 1870., 3. Unaprijed ćemo navoditi ovo djelo samo pod kraticom *Rad*.

⁶ ARSI, Ven. 2v. Moramo napomenuti da je sve dokumente o Dominisovu životu u Družbi Isusovoj sakupio i objavio Pietro Pirri u *Archivum historicum S. I.* 2 (1959): *Marci Antonio de Dominis fino all'episcopato*, 265–288.

⁷ Josip Jurić, S. I. *Collegium Illyricum Lauretanum*, rukopis str. 39. Ove mi je podatke dao Slavko Kovačić.

⁸ Jurić, nav. dj., 44.

Iako iz ovoga nije jasno kada je kolegij počeo s radom: da li 1580. ili 1581. za našu je svrhu dovoljno i ovo. Čak da je Ilirski kolegij počeo s radom 5. XI. 1579. Dominis ni tada nije mogao biti u ovome kolegiju, jer je već 10. XII. 1579. ušao u isusovački novicijat u Novellari. Tako u stvari za sada ne znamo gdje se Dominis školovao prije ulaska u novicijat. Sam Dominis o svome školovanju kaže: »Ja sam zaista od djetinjstva bio odgajan u svetim naukama većim dijelom u družbi Isusovoj prema općoj nauci skolastika i željama Rimske stolice.«⁹

Vjerojatno je i prije stupanja u novicijat bio u nekom isusovačkom kolegiju, ali ne znamo gdje. Svakako to nije bio Ilirski kolegij u Loretu.

3. Je li Dominisa naslijedio Galileo Galelei na katedri u Padovi?

Znamo iz arhiva Družbe Isusove da je Dominis u Padovi predavao matematiku. Sam Dominis o tome kaže u svome proglasu pri odlasku u Englesku: »Prije nego sam postao svećenik, postavili su me u Padovi na javnu katedru matematičkih nauka i ne bez velike navale slušača.«¹⁰ Dominis se nalazi u Padovi već god. 1587. To doznajemo iz pisma generala Acquavive, koje je uputio Dominisu 5. VIII. 1587. gdje mu piše da ga ne može primiti u rimski kolegij zbog prenatrpanosti đaka. Godine 1588. Dominis podsijeca generala o obećanju da će ga primiti u Rimski kolegij. General mu odgovara da iznese sve svome viceprovincijalu i neka on rekne svoje mišljenje »jer bi mogla nastati koja poteškoća da kolegiju priskrbi drugog lektora.«¹¹ Iz pisma generala Acquavive upućenog viceprovincijalu u Parmu, o. Ludoviku Gagliardiju, doznajemo da ni ovoga puta molba Dominisova nije uslišana. General kaže: »Zatim što se tiče brata Marka Antuna de Dominisa, budući da je toliko potreban, možete ga zadržati do bolje prigode, ako ju se naš Gospodin udostoji udijeliti.«¹² Iz navedenog pisma generala Dominisu vidi se da je Dominis već lektor ili je određen za lektora i to je razlog da ga viceprovincijal ne može pustiti u Rim, da dovrši teološke nauke, kako je tražio od generala.

Moramo napomenuti da su Isusovci u Padovi imali svoju školu Collegio massimo, koju su pohađali i vanjski studenti i to u velikom broju. Iz trogodišnjih kataloga god. 1590. u Padovi vidimo da je Dominis predavao dvije godine matematiku, a iz kataloga u Bresciji iz god. 1593. opet stoji da je predavao matematiku 2 godine. To znači da je već 1590. god. prestao predavati matematiku (usp. 2. i 3. opasku). Dominis je predavao matematiku na isusovačkoj školi, jer kaže da su ga na katedru postavili Isusovci, a vjerojatno oni to ne bi mogli učiniti da se radilo o kojoj

⁹ Dominis, *Suae perfectionis consilium exponit*, Venetiis, 1616. n. IV. Tiskan je i kao uvod na početku *De republica ecclesiastica*.

¹⁰ Dominis, nav. dj., n. VI.

¹¹ ARSI, Ven. 3, 211v »... lo potrà anco ricordare al P. vice provinciale et dirle quel che le occorre, et che poi ci scriva il suo parere, perché potrebbe havere qualche difficoltà per havere a provedere il collegio di altro lettore.«

¹² ARSI, Ven. 3, 218v »... Quanto poi al Fr. Marc'Antonio de Dominis, già che è tanto necessario costì si potrà fermare fino a migliore occasione, se N. S. sarà svrto di darla...«

državnoj školi. Kako su ovu isusovačku školu pohađali mnogi đaci, ustali su profesori državne škole na čelu s uglednim prof. filozofije Cremoninijem protiv Isusovaca i njihove škole. Radi mira Isusovci god. 1591. zatvaraju Colleggio massimo u Padovi i prenose ga u Bresciu. Dominis također prelazi u Bresciu, jer se spominje u katalogu od god. 1592/93. Tu piše: »Marko Antonije de Dominis magistar matematike i retorike.«¹³ Iz činjenice da je Dominis prestao predavati matematiku god. 1590., a Galileo Galilei počeo u Padovi svoja predavanja 7. XII. 1592., slijedi zaključak da Galileo nije neposredni nasljednik Dominisov na katedri matematike i fizike u Padovi, kako to kaže. Šime Ljubić i neki drugi pisci.¹⁴ Po svemu se čini da uopće nisu predavali na istoj školi, jer je Dominis, kako je već spomenuto, po svoj prilici predavao matematiku na Colleggio massimo, a Galileo na državnom sveučilištu. Dominis kaže da su ga postavili da predaje matematiku na »cathedra publica«, što bi moglo značiti i državno sveučilište, a moglo bi značiti da su ta predavanja mogli pohađati ne samo đaci koje se spremaju za svećenički poziv, kako je sada redovito u vjerskim školama, nego i ostali vanjski đaci koji su se spremali za druga zvanja. U stvari je tako i bilo u Colleggio massimo u Padovi. Između prestanka Dominisova predavanja i početka Galileova postoji razmak od dvije školske godine i nije moguće da međuvremeno nije nitko predavao, ako se radi o istoj katedri.

4. Da li je Dominis predavao filozofiju po Platonu?

Dominis je u Bresciji predavao retoriku, logiku i filozofiju. Sam o tome kaže: »U Bresciju su me postavili za profesora, u javnim školama, najprije retorike, zatim logike i filozofije.«¹⁵

Šime Ljubić o tome piše: »Markantun, zasjedav filozofičku stolicu, zagleda se u svog zemljaka Patricia, te i on udari istom stazom u predavanju ove znanosti, ali tim si pribavi ne malo protivnika među aristotelici u i van Italije.«¹⁶ Franjo Patricio (1527—1597) u Rimu je predavao filozofiju po Platonu i govorio da Platonova filozofija više odgovara kršćanstvu nego Aristotelova. Niko Kalodera zaključuje: »Kao filozof bio je platonista čuven po cijelom učenom svijetu, ali zato mržen od crkvenih krugova i jezuita.«¹⁷ I neki drugi autori tako misle,¹⁸ a Ildebrando Tacconi veli: »... Prešavši u Bresciju poučavati filozofiju, zauze antiaristotelovski stav, kao i njegov zemljak Patricio i tako stupi u sukob sa skolasticima pribavljajući si na ovome polju oštre neprijatelje.«¹⁹

¹³ ARSI, Ven. 37.

¹⁴ Ljubić, *Rad...*, str. 5. Tako još misle: Niko Kalodera, *Starokatolik*, 1926, br. 10; nepotpisani autor u *Viencu*, I (1869), br. 19, 351—352; S. Jelić *Književnik*, X (1937), br. 8/9, 368; Milan Katić, *Novosti*, (Zagreb), XXXIV (1940), br. 130, 10—11; nepotpisani autor, *Narodne novine*, XXV (862), br. 10, 1.

¹⁵ Dominis, nav. dj., n. VI: »Brixiae me rhetorices primum, deinde logices philosophiaequae, in scholis publicis constituerunt, professorem.«

¹⁶ Ljubić, *Rad...*, str. 7—8.

¹⁷ N. Kalodera, *Starokatolik*, 1926, br. 9, 6—7.

¹⁸ Marko Samardžija, *Nova Zora*, 2 (1931), br. 2, 1; nepotpisani autor u *Viencu*, I (1869), br. 19, 351—352.

¹⁹ Ildebrando Tacconi, *Rivista Dalmatica*, Anno XXIV, Fasc. I, Marzo, 1943, str. 34, »... Passato a Brescia a insegnare filosofia, assunse un atteggiamento

Čini se, međutim, da nisu točna mišljenja koja kažu da je Dominis s katedre predavao filozofiju po Platonu i po tome bio poznat po cijelom učenom svijetu. Nije tiskan nijedan njegov filozofski spis koji bi nam mogao o tome nešto više reći, ako uopće postoji. Nisu poznati iz onoga vremena ni spisi koji bi ga radi toga napadali. Osim toga, na isusovačkim su se učilištima držali Aristotela, pa u tome nije vjerojatno ni Dominis bio iznimka. Tečaj filozofije predavao je kroz tri godine isti profesor. U prvoj godini logiku, u drugoj fiziku: libri de coelo et de generatione, a u trećoj godini o duši i matematici.²⁰ Kako vidimo komentirali su Aristotela. Ako su ga mrzili crkveni krugovi, a posebno jezuiti, kako piše Niko Kalodera, onda svakako to nije bilo dok je predavao s katedre filozofiju, jer su ga njegovi poglavari mogli jednostavno maknuti s tog mjesta, ako im se njegova predavanja nisu sviđala.

Sam nam Dominis daje naslutiti da se držao Aristotela i skolastike, jer na početku svoga djela *De republica ecclesiastica* u predgovoru, *Ad lectorem* ispričava se čitaocu: »Jedva sam, naime, u skolastičkim stvarima, koje je gotovo trebalo obrađivati na skolastički način, mogao promijeniti tvrdi i hrapavi stil, koji sam već odavno postigao.«²¹ Na drugom mjestu slično kaže. Govori kako isusovcima nije bilo drago što je napustio družbu, ali je za njega bilo dobro, jer: »To mi je bila prva prigoda da se spustim na zemlju iz suptilnih i, da tako kažem, maglovitih skolastičkih rasprava i da same studije provedem u praktično djelo duhovne brige za duše i Crkvu.«²²

Skolastički stil pisanja sigurno je više usvojio dok je predavao kao profesor u Bresciji, nego za vrijeme studiranja filozofije u Padovi.

Spomenuti autori ne spominju izvore odakle su doznali da je Dominis predavao filozofiju po Platonu. Jedino Ljubić navodi Gramatidiusa, ali ovaj kaže da Dominis »teologiam tractat improbe«, t. j. teologiju obrađuje krivo (nepošteno), jer da je razdijelio Kristovu školu koju je naučavao Anđeoski naučitelj i tako odvratio bolesne od lijeka i putnike od puta, u zablude.²³

To što govori Gramatidius slaže se s navedenim izjavama Dominisa, jer se u svome djelu *De republica ecclesiastica* ne drži skolastičke metode i smatra da su uvođenjem filozofije u teologiju ušle i zablude u nju. Dominis je stupio na svjetsku pozornicu upravo svojim teološkim djelom *De republica ecclesiastica* i izazvao oštre polemike i osude sa strane pojedinih teologa i fakulteta. Tako je na pr. Pariški teološki fakultet (Sorbona) osudio 47 stavaka iz prve 4 knjige *De republica ecclesiastica*. Slično je učinio i teološki fakultet u Kölnu, a fakultet u Lou-

●
antiaristotelico, come il suo conterraneo Patrizi, e si mise in arto con gli scolastici, procurandosi in quel campo accerrimi nemici.«

²⁰ P. Pirri, *Marci Antonio de Dominis fino all' episcopato, u Archivum historicum* S. I. 2 (1959), 267.

²¹ Dominis, »Vix enim in rebus scholasticis, ac ferme scholastice tractandis, stylum rigidum salebrosamque, cui iamdiu assecutus sum, mutare potui.«

²² Dominis, *Suae projectionis consilium exponit*, n. VI.

²³ Gramatidius, *Historia Galiae*, lib. III, 195, u Ljubića, *Rad*, str. 8.

vainu zamolio je, tada još mladog profesora, Kornelija Jansenija da piše protiv prve 4 knjige *De republica ecclesiastica*. On je to odbio, jer je, kako se čini, odobravao Dominisov stav.

Fakulteti i pojedini teolozi nisu ga napadali i osuđivali da se drži Platona, nego zbog teoloških zabluda koje je iznio u svome djelu. Iako se ne drži stroge skolastičke metode u svojim raspravama, ipak se vidi da skolastiku dobro poznaje. Ne služi se Platonovom filozofijom, nego stvar nastoji izložiti jasno i logično.

5. Je li predavao na Rimskom kolegiju i raspušteno živio u Rimu?

Postoji jedno pismo upućeno Mutiu Pasti iz Salerna, a pisao ga je, navodno, Traiano Boccacalini. Nalazi se u djelu: *La bilancia politica di tutte le opere di Traiano Boccacalini*, parte terza, Castellana, 1678. Priređivač ovoga izdanja, Gregorio Leti, kaže da treći dio sadrži neka politička i povijesna pisma Boccacalinijeva. Na 7. stranici se nalazi: *Lettera III al Signor Mutio Pastic a Salerno*. Ovo pismo na četrdesetak stranica govori o slučaju de Dominisa. Obiluje mnogim netočnostima, jer se iznesene stvari ne slažu s drugim sigurnim dokumentima. Već je Ljubić upozorio da ovo ne može biti pismo Boccacalinijevo, koji se otrovao 26. XI. 1613., a pismo sadrži podatke o Dominisu sve do njegove smrti 8. IX. 1624. (Usp. *Starine*, JAZU, knjiga II, 1870., 219, op. 1.)

Između ostalog tu piše kako je Dominis kao mladić studirao u isusovačkom kolegiju i da su isusovci mnogo računali na njegove sposobnosti i čak ga zvali u Družbu. Odvratio ga je od toga kardinal Aldobrandino koji mu je povjerio neku službu u kojoj je vrlo dobro uspio. Međutim kardinal Borghese isposlovao je da postane splitskim nadbiskupom da bi ga udaljio iz Rima gdje je provodio nedostojan život sa ženama, a posebno s nekom daljnom rođakinjom kardinala Lantija i Mellina.²⁴

S druge strane Farlati spominje da u rimskom arhivu Družbe nije ništa našao o Dominisu, ali mu je netko donio spis u kojem se kaže da je Dominis živio u Družbi preko 20 godina, mnogo napredovao u matematici i humanističkim naukama, da mu je bio učenik neki mladić iz slavne porodice Cincia, koji je poslije postao kardinal i pomogao Dominisu da postane splitski nadbiskup, da je poučavao u Rimskom kolegiju, kad mu je stigla vijest da je pod Klisom poginuo njegov rođak, senjski biskup.²⁵ Pričanja, navodno Boccacalinijeva, i Farlatijeva prihvatili su i drugi pisci i to se ponavlja u prilogama o Dominisu.²⁶

Koliko u svemu tome ima istine?

Dominis je stupio u Družbu Isusovu 10. XII. 1579., a istupio 14. lipnja 1597. Tada je tražio i dobio dozvolu od generala da može izići. (Usp. ARSI, Ven. 71, 2v, i ARSI, His. Soc. 54, 15v, Dimissi 1573—1640.)

²⁴ Ovo pismo donosi Ljubić u *Starinama* JAZU, knj. II, 1870., 219—260, ovdje str. 220—221.

²⁵ Farlati, nav. dj., 481—482.

²⁶ Tako, između ostalih, misle: Ljubić, *Rad.*, 8; F. Rački, *Vienac*, VI (1874), br. 48, 764; isto *Vienac*, I (1869), br. 19, 351—352; Đorđe M. Nikolić, *Saturn*, IV (1938), br. 1, 20—28.

Iz pisama generala Acquavive doznajemo da je Dominis 4 puta tražio da dođe u Rim. Prvi put god. 1585. kad se nalazio u Veroni: traži da ga pošalju u Indiju kao misionara i da može doći u Rim završiti studije. General odgovara da mu je drago što mu je Gospodin udijelio takvu želju da ide u misije i da će o tome misliti kada dođe vrijeme za to. Što se tiče studija, veli da su prilike takve da više mora misliti na to kako će rasteretiti kolegij, a ne stavljati mu nove poteškoće.²⁷ Drugi put, 1587., pri završetku tečaja filozofije, Dominis želi dvije-tri godine u Rimu studirati teologiju. To mu je savjetovao i provincijal P. Fatio. General kaže da će misliti na to, ali da mu ne može udovoljiti, jer da je kolegij prenatrpan đacima.²⁸ Treći put, god. 1588., Dominis podsjeća generala da mu je obećao studij u Rimu i da završava filozofiju. General odgovara da iznese sve svome viceprovincijalu da se vidi ima li kakvih poteškoća. I doista i ovaj je put bilo zapreka, jer je morao u Padovi predavati matematiku (usp. 11. i 12. op.). Konačno i četvrti put Dominis traži dozvolu da pođe u Rim, ali sada, da izvrši treću godinu novicijata ili probacije, jer upravo završava tečaj predavanja filozofije u Bresciji. General Acquaviva u pismu provincijalu Ludoviku Gagliardiju, upućenu u Padovu 29. IV. 1595., između ostalog kaže: »Mi držimo, da je vrlo korisno i za njega i za provinciju, da to obavi ovdje za bolju pomoć i usmjerenje koje će ovdje imati, i nadamo se da će sve proisteći na veću službu provincije.«^{28a} Ovaj put je bilo uspjeha. Ne znamo točno kad je Dominis stigao u Rim. Probacija treće godine redovito je počinjala u listopadu ili studenom, ali se moglo početi i svakoga mjeseca u godini. Nastanio se na Quirinalu, jer je u to vrijeme tu bilo sjedište novicijata isusovačke rimske provincije. Ovoj je kući novicijata bila pridružena i treća godina probacije. Njima je u trećoj godini glavna dužnost bila propovijedanje. Nemamo puno podataka o Dominisovu boravku u Rimu. Iz pisma generala koje je upućeno 15. II. 1596. Antunu Dominisu, senjskom biskupu, doznajemo da je biskup tražio Marka Antuna za pastoralne potrebe biskupije. General odgovara da će mu sada biti nezgodno putovati, jer se nalazi u Rimu »con alcuna buona occupatione«. Osim toga trebalo bi pitati njegova provincijala da li je njemu potreban, a za to nema vremena, jer se brod mora čim prije vratiti. Mogao bi ostati u tim krajevima poprilično do svibnja, stoga misli da je pametnije čekati bolju prigodu, kako bi s većom udobnošću i s više vremena mogao učiniti kakvu duhovnu uslugu tim dušama.²⁹

Postoji i drugi dokumenat koji nam kaže da su poglavari poslali 29. IV. 1596. dozvolu (lettere patenti) ocima Marku Antunu Dominisu i Antunu Marsiliu da idu »in Sabinos ad fructificandum in vinea Domini«.³⁰ Ne

●
²⁷ ARSI, Ven. 3, 75v.

²⁸ ARSI, Ven. 3, 168v.

^{28a} ARSI, Ven. 4, 109r.

²⁹ ARSI, Ven. 4, 154r.

³⁰ ARSI, Hist. Soc. 61, 50r. Napomenimo da su Sabinjani stari povijesni narod koji je živio u centralnoj Italiji na teritoriju koji se tada prostirao između rijeka Tibera, Nera, Alterna i Aniene sa sadašnjim gradovima: Rieti, Norcia, Amitemnum blizu Aquile i Monteleone Sabino. Svakako da današnji Sabinjani ne moraju biti isti sa povijesnim narodom, nego su to stanovnici pokrajine

znamo koliko su ostali među Sabinjanima. Vjerojatno su to bile pučke misije, kako mi danas kažemo, koje traju nekoliko dana u istom mjestu. Po svoj prilici držali su misije u više mjesta, jer je glavna dužnost novaka treće godine bilo propovijedanje. Ta im je dužnost sigurno bila puno prije određena, jer general Acquaviva u navednom pismu senjskom biskupu kaže, da bi se Dominis mogao zadržati u našim krajevima samo do svibnja, a već 29. IV. 1596. šalje ga među Sabinjane. On je, dakle, imao to u vidu već 15. II. 1596. To daje naslutiti da su se među Sabinjanima zadržali nešto duže.

Međutim već 15. VI. 1596. Acquaviva piše u Forlo ocu Lorenzu Maggiu, mletačkom provincijalu, da je istoga dana čuo od Marka Antuna de Dominisa, da je senjski biskup, njegov brat, s drugim njegovim bratom zarobljen od Turaka. »Budući da nam se slučaj učinio vrijednim sažaljenja, dopustili smo ocu Marku Antunu da im podođe pomoći, kako bolje bude mogao. On će se, velečasni, uteći Vama i za savjet i za pomoć i zato Vam ga vruće preporučam.«³¹ Dominis odlazi iz Rima i više se nije vratio u Družbu, jer iz pisma oca Benicija, poslanog mletačkom provincijalu ocu Maggiu u Veronu 3. V. 1597., doznajemo da je Dominis javio generalu da je izabran za senjskog biskupa.³² Već 14. VI. 1597. Acquaviva šalje Dominisu dozvolu da može napustiti Družbu, jer je on to tražio.³³ Za našu su stvar dovoljni navedeni podatci. Što možemo iz njih zaključiti?

1. Dominis nije bio u Družbi Isusovoj preko 20 godina, kako kaže spis na koji se poziva Farlati i koji prihvaća Ljubić, nego nešto manje od 18 godina (od 10. XII. 1579. do 14. VI. 1597.). Ne stoji tvrdnja da ga je od namisli da uđe u Družbu odvratilo kardinal Aldobrandini i da ga je s nečim zaposlio u čemu je dobro uspio, kako stoji u pismu koje je navodno pisao T. Bocalini.

2. Nije nimalo vjerojatno da je Dominis provodio nedostojan život u Rimu, jer je bio u trećoj godini novicijata i pod strogom redovničkom disciplinom kao i svi ostali novaci. Stoga otpada i tvrdnja da je kardinal Borghese isposlovaio da postane splitski nadbiskup, da ga ukloni iz Rima. Tim više što je Dominis prije postao senjski biskup, a ne splitski nadbiskup.

3. Nije vjerojatno ni to, da je predavao matematiku na Rimskom kolegiju, kako kaže spis što ga navodi Farlati, a mnogi drugi prihvatiliše to mišljenje.

Iz navedenog pisma Acquavive Antunu Dominisu, senjskom biskupu, od 15. II. 1596. vidimo da bi se Marko Antun mogao zadržati u našim

● Sabine koja se prostire uglavnom na gore navedenom prostoru. (Usp. *Enciclopedia italiana*, vol. XXX, 380, 382.)

³¹ ARSI, Ven. 4. 176 r »... et perché c'è paruto caso compassionevole, haviamo data licenza al P. Marcantonio che vada ad aiutarli nel miglior modo che potrà. Egli farà ricorso a V. R. et per consiglio et per aiuto; però gli lo (raco)mando molto.«

³² ARSI, ven. 4, 237v.

³³ ARSI, Ven. A, 241 r i ARSI, Hist. Soc. 54, 15v, Dimissi 1573—1640.

krajevima do svibnja, a to znači da nije nužno potreban u Rimu, kako bi to bilo da je predavao matematiku. Doista, u to je vrijeme Dominis u Rimu bio zaposlen »con alcuna buona occupatione«, ali vjerojatno to nije bilo predavanje matematike, kad je to mogao prekinuti i stvarno je prekinuo kad je 29. IV. 1596. išao s kolegom propovijedati među Sabinjane.

Osim toga, Dominis u svome proglasu prije odlaska u Englesku nabraja sve službe koje je vršio u Družbi Isusovoj, a nigdje ne spominje predavanje na Rimskom kolegiju. On, koji je toliko želio doći u Rim na studije i čini se kao da mu je to bila životna želja, tu činjenicu sigurno ne bi prešutio da je doista i predavao. To više što bi mu to bila posljednja dužnost koju je u Družbi obavljao, pa ju ne bi zaboravio spomenuti.

Iz navedenih činjenica lako je zaključiti koliko ima istine u svemu onome što se nalazi u navodnom piscu Boccalinijevu i dokumentu što ga navodi Farlati.

6. Da li je Dominis prešao na anglikanizam?

Sporno je pitanje je li Dominis, kad je otišao u Englesku, prešao na anglikanizam. Njegovo odreknuće od katoličke vjere i prelaz na anglikanizam u crkvi sv. Pavla u prisutnosti kralja i velikog mnoštva naroda, opisano je u spomenutom pismu Mutiu Pasti. (Usp. *Starine*, JAZU, knjiga II, 1870., 226—227.).

Ljubić kaže da ovo mišljenje zastupa A. Bianchi-Giovini, i misli da ga je vjerojatno na to navelo pismo mletačkog poslanika u Londonu od 5. I. 1617. u kojem kaže: »Bio je (Dominis) nekidan u crkvi sa njegovim veličanstvom koje je nastojalo dobiti bezuvjetnu izjavu da postaje protestant.« (Usp. Ljubić, *Rad JAZU*, knj. X, 1870, 119—120.) Ljubić odbacuje ovo mišljenje i kao dokaz da se Dominis nije odrekao katoličke vjere navodi njegovo pismo od 9. X. 1621. papi Grguru XV. gdje kaže da nije nikada napustio svetu Crkvu katoličku, rimsku ni srcem ni javnim ispovijedanjem.

Uza sve to ima dosta pisaca koji ponavljaju mišljenje da je Dominis prešao na anglikanizam.³⁴ Najvjerojatnije da su se povelili za onim što piše u pismu Mutiu Pasti ili su prepisivali jedni od drugih. Vjerojatnije je da se i Bianchi-Giovini poveo za tim pismom nego za izvještajem mletačkog poslanika, jer ono što piše slaže se više sa spomenutim pismom.

Druge činjenice govore o tome da Dominis nije prešao na anglikanizam.

1. Osim spomenutog pisma Grguru XV. gdje kaže da se nije nikada odrekao katoličke vjere, imamo i službeni zapisnik o Dominisovu pomirenju s Crkvom od 17. V. 1622. u Bruxellesu gdje izjavljuje pred nuncijem da ima preko 5 godina da je otišao u Englesku »... ne da javno

³⁴ Tako između ostalih: J. de la Servièrè u *Dictionnaire de théol. catholique*, sv. 4, stup. 1668; Riciotti Bratti, *Divista dalmatica*, Anno IV, Vol. I, 1; David Czvitinger, *Spicimen Hungariae literariae...*, Francofurti et Lipsiae, 1711., 121—124; S. Jelić, *Književnik*, X (1937), br. 8/9, 368, itd.

ispovijedim nikakvu herezu, niti da se rastavim ili odijelim od moje majke naše Crkve katoličke, rimske s kojom sam uvijek jako bio povezan u duši i javnom ispovijedanju...»³⁵

2. Kad je god. 1617. u Londonu izdao prvi dio *De republica ecclesiastica* ispod Dominisove slike stoji izjava da je katolik. »Kršćanin sam, katolik, kolovođa, borac« (Sum Christianus, Catholicus, Praesul, pugil). U samoj knjizi, kad govori o katoličkim teolozima, naziva ih »naši«, a to je znak da i sebe ubraja među njih.

3. U svome pismu *De pace religionis*... upućenom Josipu Hallu, kalvinistu, koji ga odvrćao od namjere da se vrati u Rim i prigovarao mu da mijenja vjeru, kaže: »Neprestano sam protestirao usmeno i pismeno, da niti sam odstupio od ljubavi i vjerskog jedinstva Rimske Crkve, niti ikada želim odstupiti...»³⁶

4. Kao dokaz da Dominis nije istupio iz Katoličke crkve, možemo navesti njegova shvaćanja da su Anglikanska i Rimska crkva dvije partikularne Crkve koje u biti čine jednu Kristovu crkvu, jer vjeruju u iste temeljne istine: Trojstvo, Utjelovljenje, Kristovo božanstvo, muku i uskrsnuće Kristovo. On kaže: »Uvijek sam bio i sad sam istog mišljenja: Rimska i Anglikanska crkva (isključivši Puritance) u korijenu su jedna Crkva, a ne dvije: i dosljedno (ako ne smeta shizma) može se u obadvijema spasiti... Može, dakle, tko mu drago mirne savjesti (...) i od protestanata pristupiti katolicima i od katolika umjerenim protestantima (ako nema shizme): jer ovaj prelaz nije iz jedne u drugu, od nje protivnu i bitno različitu Crkvu (Kristova je, naime, samo jedna Crkva), nego od jedne partikularne u drugu partikularnu, a obadvije su pravi dio Katoličke crkve... Ja sam, dakle, samo tijelom odstupio iz talijanskih crkava...»³⁷

Dominis misli da je za spasenje dovoljno vjerovati navedene temeljne istine i tko njih vjeruje pripada pravoj Crkvi Kristovoj. Ovo nam pomaže shvatiti kako se poslije na povratku u Rim mogao odreći javno svojih zabluda, a da ih je, kako se čini, u duši i dalje prihvaćao. Radilo se o kontraverzним, a ne o temeljnim istinama, koje nisu potrebne za spasenje, prema njegovu mišljenju.

³⁵ *Starine JAZU*, knj. II, 1870., 201: »...non per professare heresia alcuna, ne per smembrarmi o separarmi dalla mia madre sua chiesa catolica romana, con cui sempre e nell' animo e nella publica professione sono stato congiutissimo...«

³⁶ Dominis, *De pace religionis* epistola ad Josephum Hallum, archipresbyterum Vigorniensem, *Vesuntione Sequanorum*, 1666: »Meae fuerunt perpetuo et voce et scripto protestationes me ab Ecclesiae Romanae charitate et Religiosa Unione neque recessisse, neque unquam velle recedere« (str 15).

³⁷ Dominis, nav. dj., str. 36: »In eadem opinione semper ego fui, et sum: Ecclesiam Pontificiam et Anglicanam (seclusis Puritanis) unam esse radicaliter ecclesiam, non duas: ac consequenter (nisi schisma noceat) posse in utraque salutem esse... Potest igitur quilibet (...) et a Protestantibus ad Pontificios, et a Pontificiis ad moderatos Protestantos, salva conscientia (si schisma absit) accedere: quia hic transitus non est ab una ecclesia ad aliam ab ea diversa et essentialiter distinctam (Christi enim Ecclesia non est nisi una) sed ab una particulari ad aliam particularem, quae utraque sit verum membrum Ecclesiae Catholicae... Ego itaque solo corpore recessi ex Italicis ecclesiis.«

Čini se, dakle, da navedeni dokazi sasvim osporavaju mišljenja onih, koji kažu da je Dominis istupio iz Katoličke Crkve.

7. Je li Dominis otrovan i mučen u tamnici poslije povratka iz Engleske u Rim?

U pismu Mutiju Pasti govori se kako je Dominis na svome povratku u Rim morao u sumrak doći u kočiji da ga nitko ne vidi i da je bio smješten u samostan d'Aracoeli. Zatim se govori o tome kako je morao u crkvi sv. Petra, klečeći na golim koljenima, pitati oprostjenje i odreći se svih hereza i to pred velikim mnoštvom naroda, jer se slavila katedra sv. Petra. Kad pisac nabraja što mu je sve zadano za pokoru, očito je da fantazira, jer je to nemoguće izvršiti. Poslije smrti Grgura XV. zatvoriše ga i podigoše optužnicu protiv njega zbog hereza. Ali Dominis umire u zatvoru i službena je verzija bila da je umro od upale. Pisac kaže da ne zna kako se sve to dogodilo, ali svi su govorili da je otrovan. Jedni su navodili jedne, a drugi druge razloge zašto je otrovan. (Ovo pismo donosi Ljubić, *usp. Starine JAZU*, knj. II, 1870, 248—260.)

Vjerojatno je to pismo izvor iz kojeg su crpili podatke direktno ili indirektno svi oni koji zastupaju mišljenje da je Dominis otrovan u zatvoru.³⁸

Neki S. u *Vidicima* (I/1938, br. 4, str. 126.) kaže da je Tin Ujević u *Savremeniku* (br. 7/8, 1937.) pisao u nekoj masonskoj legendi prema kojoj je Dominis bio mučen u Rimu. Pisac S. nadodaje da to nije nikakva legenda nego »Po sredi je sasvim gruba i teška istina, zbog koje je platio glavom naš Markantun Dominis...«

Da pogledamo u druge dokumente i vidimo koliko ima »grube« istine u svemu tome.

Mletački poslanik u Rimu Reniera Zen u pismu od 5. XI. 1622. javlja svojoj vladi da je Dominis stigao u Rim »alla grande« (na velikoj nozi, kako bi se reklo) s 14 osoba pratnje, da ga je papa ukonačio i da ga uzdržava (Ljubić: nav. dj., Spom. CLXXIII, 206). U drugom pismu, istog datuma, poslanik javlja duždu da mu je rekao kardinal Ludovisio da cijeli trošak oko Dominisova povratka s tolikom pratnjom snosi španjolski poslanik Godmar; da je papa Dominisu dao kuću za 14 osoba i kočiju kako se dolikuje činiti onima koji se vraćaju u Crkvu, ali da će se morati ponovno odreći svojih zabluda i pisati suprotno onome što je prije pisao. (Nav. dj., Spom. CLXXIV, 206.)

Već 12. XI. 1622. isti poslanik javlja duždu da se Dominis ponovno odrekao svojih zabluda pred kardinalom Bondinijem, pročelnikom sv. Oficija, i da Dominis želi doći vidjeti njega, mletačkog poslanika. (Nav. dj., Spom. CLXXV, 207.)

³⁸ Tako još misle: N. Kalodera, *Storokatolik*, 1926, br. 9, 6—7; i kaže da to nije tek mišljenje Bianchi-Giovinija i Alfreda von Reumonta; Nenad Jan-ković u *Saturnu* VI (1940), br. 1, 9, kaže da je Gospodnetić proveo u zatvoru čak 9 godina i u njemu umro. Znamo da je zatvoren 18. IV. 1924. i da je umro u zatvoru 8. IX. 1924.

Papa je povećao Dominisu godišnje prihode da može uzdržavati toliku poslugu, ali kako ni to nije bilo dosta, dodijelio mu je 500 škuda godišnje od prihoda trogirске biskupije, jer je međuvremeno umro trogirski biskup Andreucci, kojem je Dominis morao plaćati 500 mletačkih dukata, kao odštetu što nije dobio splitsku nadbiskupiju. O tome piše mletački poslanik u Rimu 21. I. 1623. duždu. Kaže da je na blagdan sv. Antuna (opata) došao k njemu Dominis i rekao, da mu je toga jutra kardinal Ludovisio dao 500 škuda. Poslanik kaže da Dominis živi »alla grande«, ima kočiju, dobru štalu i konjušare i više od 3000 škuda od pape. Ide na svaku papinu misu i kako je nadbiskup i stariji, ponajviše sjedi na prvom mjestu, govori o stvarima engleskog kraljevstva kao da se vratio iz neke ambasade, pohaća sve dvorove.³⁹

S tim se izvještajem mletačkog poslanika iz Rima, u koji se ne može sumnjati, jer se radi o službenim izvještajima vladi, slažu dva rukopisa iz Vatikanske biblioteke. Rukopis Barb. lat. br. 4731, donosi slučaj Dominisov na str. 606—634. Tu Andrea Nicoletti o postupku prema Dominisu kaže ovo: »Poslije tog odreknuća (od hereza, op. m.) bile su mu povraćene prvotne časti i dostojanstvo i s njim se poslije postupalo sa svim dokazom ljubavi i dobroćinstva.«⁴⁰

Drugi rukopis, Barb. lat. br. 9921 fol. 13—23, kaže, da je poslije negoli se privatno odrekao hereza i zabluda, bio obdaren kućom, živežom, novcem i svim drugim što je njemu i ukućanima bilo potrebno za vrlo pristojno uzdržavanje kako odgovara položaju nadbiskupa. Povrh toga dana mu je obilna crkvena plaća, ... vraćene su sve časti i dostojanstvo.⁴¹

Nemamo razloga sumnjati u istinitost ovih rukopisa, jer ne dolaze u kontradikciju s drugim sigurnim dokumentima, nego se s njima slažu. Međutim 8. srpnja 1623. umire Grgur XV., Dominisov zaštitnik, a 6. kolovoza bi izabran za novoga papu kardinal Maffeo Barberini koji uze ime Urban VIII.

Sada se stvar mijenja za Dominisa, jer njegovi neprijatelji postaju smjeliji. Šime Ljubić napada Urbana VIII. (Rad..., 153.) kao Dominisova neprijatelja. Možda je i istina da nije trpio Dominisa, ali se prema njemu vladao korektno, jer mu je ostavio sve privilegije koje je uživao za Grgura XV. U tome se slažu oba spomenuta rukopisa. Barb. lat. 4731 kaže: »Kad je umro Grgur, papa je Urban nastavio sa širokom i dobrotivom rukom činiti mu usluge i naklonosti, ostavljajući mu i kuću, i poslugu i prehranu, i sve druge nužne stvari da se sačuva položaj uglednog premeta.«⁴²

³⁹ Ljubić, *Starine...*, Spom. CLXXVI, 207.

⁴⁰ Barb. lat. 4731, 611 »Dopo la quale abiuratione fu restituito alli pristini honori e dignità; e trattato nel rimanente con ogni dimostrazione di carità e beneficenza.«

⁴¹ Barb. lat. 9921, fol. 14: »Igitur cum vere conversus speraretur redux archiepiscopus abiuratis privatim haeresibus, cunctisque erroribus, quos secutus fuerat... domo, commeatu, pecunia, allisque, ipsi et familiae, pro honestissimo archiepiscopi statu, in singulos annos necessariis, ac insuper opulenta pensione cclesiastica adeo large, effuseque donatus est...«

⁴² Barb. lat. 4731, 611: »Morto che fu Gregorio continuò papa Urbano con larga, e benigna mano à farli favori, e gratie; mantenendoli e casa, e fami-

Konačno mletački poslanik Petar Contarini 20. travnja 1624. javlja senatu u Mletke, da ima već tri dana da je Dominis odveden u zatvor i da su mu uzeti svi spisi. Dominis je, dakle, bio zatvoren 18. travnja 1624., a ne za Grgura XV. kako kaže S. Jelić u *Književniku*, X/1937., br. 8/9.

Nakon 8 dana isti poslanik javlja, da je Dominis zatvoren po nalogu inkvizitora i da se govori da je upravitelj papine palače išao k njemu da ga nagovori da piše protiv mišljenja koja je štampao u Engleskoj, jer su imala veliki utjecaj na tamošnje heretike. Dominis je odgovorio da su ti isti razlozi jako utjecali i na njegov duh i da ne zna kako bi sada dao zarobiti svoj razum. Ipak se kaže da je nešto o tome rekao. Iz ovoga se vidi, zaključuje poslanik, da je on nastavio u prvim zabludama. Osim toga, nađeni su i različiti spisi koji nisu dobri. (Usp. Ljubić, Rad... , 154—155.)

Ljubić zaključuje iz navedenog pisma mletačkog poslanika, da je Dominis zatvoren što nije htio pisati protiv *Republicae ecclesiae*, a sam se priklanja mišljenju Bianchi-Giovinija prema kojem su jednostavno prekršena obećanja dana Dominisu i zatvorili ga. »I zbilja«, veli Ljubić, »kao što neki tvrde a drugi nieće, bio mu je dvor zaustavio i sama dosadašnja isplaćivanja za odhranu; čega radi bi prisiljen svoje podosta ugodno stanje stegnuti za veoma skromne granice; a to ga je lasno na optužbe naglati moglo.« (Ljubić, nav. dj., 155—156.)

Po svemu se čini da navedena mišljenja nisu vjerojatna, jer spomenuti rukopisi govore drugačije.

Prije svega Dominis je u to vrijeme pisao svoje *Retractationes*... u kojima opoziva ono što je napisao u *Republica ecclesiastica*. Rukopis se nalazi u Vatikanskoj biblioteci, Barb. 969. Ima 250 str., završava s lib. 1., c. 9., n. 35. Dospio je napisati i opozvati samo ono što je u prvoj knjizi i to ne potpuno. Sa strane pise: Opus inceptum 12. febr. 1624. Počeo je, dakle, pisati gotovo dva mjeseca prije negoli je bio zatvoren, pa nije vjerojatno da je zatvoren stoga što nije htio pisati.

Nije vjerojatno ni mišljenje Bianchi-Giovinija i Ljubića, jer prema već navedenim rukopisima, Dominis je uživao sve privilegije i poslije smrti Grgura XV.

Najvjerojatnije je da je Dominis zatvoren stoga što je ponovo obnovio svoje zablude. To kažu i spomenuti rukopisi.

U rukopisima se spominje kako su stare zablude, kojih se odrekao, ponovo počele izbijati. Na različitim je mjestima i u različito vrijeme u raspravama o religiji dao očite znakove da je njegov duh zaražen zabludama. (Barb. lat. 4731, 611—612.) Neki su ga redovnici i razboriti ljudi opominjali, ali bez uspjeha. Govorio je o jedinstvu Crkava, protiv sabora, a posebno protiv Tridentinskog sabora. (Barb. lat. 9921, f. 14.) »I u jednoj drugoj prigodi, govoreći o sv. Tridentinskom saboru i o vjerskim definicijama koje su na njemu donošene, reče, da je isti sabor donio mnogo sličnih definicija, da je proglasio da mnoge stvari spadaju

●
glia, e vitto, e tutte l'altre cose necessarie per conservar il posto di un regurdend.. (nečitljivo) Prelato.«

na vjeru, što ne spadaju na vjeru, dodajući u istom razlaganju neke druge riječi da umanja i oslabi papin auktoritet.«⁴³

To je bilo dojavljeno inkviziciji koja ga je zatvorila u Andeosku tvrđavu. Međutim nije stavljen u zatvor gdje su se obično stajali heretici — imalo se u vidu njegovo dostojanstvo — nego kako se običava dati uglednim ljudima. Bila je to Andrijanova tvrđava koja je sama široka tako da su i neki od njegovih ukućana mogli mu pružati uobičajene usluge. Ni tada nisu umanjena njegova primanja. Dapače i nekim njegovim rođacima, koji su se tada nalazili u Rimu, dana je pomoć u novcu.⁴⁴

I treći rukopis, Barb. lat. 3032, govori o tome kako je u zatvoru imao sve potrebno kao i u kući. Pisac ovog rukopisa poziva se na Dominisovo pismo koje je pisao u Španjolsku Vittoriju Pianigianiju, svome kućnom majstoru.⁴⁵

Na ispitivanju Dominis je priznao mnoge zablude, a među njima su bile neke koje je izričito odbacio, dodajući da ih sada drži i da je tako mislio do sada. U stvari takvo je bilo njegovo shvaćanje ima mnogo godina, a i sada misli ujediniti Rimsku crkvu s protestantima, jer vjeruju iste temeljne istine.⁴⁶

Iz ovih je izjava bilo jasno da je ponovo upao u herezu, dotično da nije ni odstupio od svoga mišljenja. Po njegovu shvaćanju mogao je nijekati ili prihvaćati, već prema okolnostima, one vjerske istine koje nisu potrebne za spasenje. Čini se da se toga držao kad je išao u Englesku i kad se vratio u Rim.

Bilo mu je određeno vrijeme za obranu, dana mu je kopija optužnice i mogao je po volji izabrati odvjetnika. Išlo se strogo za tim da bude sve zakonski. (Usp. Barb. lat. 4731, 622.)

S druge strane, cenzori su ispitali njegove tvrdnje i jednodušno rekoše da su heretičke. Međuvremeno Dominis teško oboli. Kako se naglo pri-

⁴³ Barb. lat. 4731, 614.

⁴⁴ Barb. lat. br. 9921, fol. 15: »...Quare comprehensus fuit, ac traditus in custodiam, non illam quidem haereticorum consuetam (habita est enim ratio sacrae dignitatis) sed qualis primariorum hominum esse solet, nempe molem Andriani ipsamque adeo laxam, ut nonnulli ex eius domesticis ad consueta servitia ei praestanda admissi semper fuerint. In custodia autem existenti, quae, seu in pecunia, seu in aliis rebus quibuscumque antea praebebantur, sine ulla diminutione fuerunt perpetuo subministrata, nonnullisque eius qui tunc erant in Urbe, consanguineis, paria benevolentia, ac liberalitatis signia exhibita fuerunt pecuniis, et aliis quibus egebant...«

⁴⁵ Barb. lat. br. 3032, usp. fol. 100—103: «... perchè in prigione gli serbò le medesime comodità, e provisioni, che aveva in casa, si che, come egli scrisse in Spagna ad un tal don Vittorio Piangiano suo mastro di casa, dalla libertà di uscire in poi, non conosceva di esser' carcerato...«

⁴⁶ Barb. lat. br. 4731, 614: »Sopra de quali inditii giudicialmente costituito confessò le sequenti assertioni, e propositioni notoritissime heresi che alcune delle quali havea già espressamente abiurate, et detestate, raggiungendo che attualmente le teneva, e così sentiva anche allora, cioè che il suo concetto era stato perpetuando da molti anni et era anche di presente di far unione fra la Chiesa Romana et gli heretici Protestanti, la quale si poteva far lecita, e utilmente convenendo insieme negli articoli fondamentali, et essenziali della fede...«

bližavao kraj, opozove sva svoja kriva učenja i s velikim znakom kajanja primi sakramente umirućih i s križem na prsima umre 8. rujna 1624. Za vrijeme bolesti pružena mu je sva moguća liječnička pomoć.

Par sati iza smrti, po naređenju pape Urbana VIII., izvršena je autop-sija pred liječničkom komisijom, koja je bila sastavljena od liječnika različitih narodnosti. Osim liječnika prisustvovali su kapelan zatvora, bilježnik sv. Oficija, vojnici i oni koji su posluživali Dominisa. Tijelo je nađeno bez ikakve povrede, na vanjskom dijelu srca dosta masnih nakupina, pluća upaljena s obje strane, želudac i crijeva potpuno zdravi izvana i iznutra, jetra tvrda, a u žučnoj kesici dva kamenčića, bubrezi i ostali dio tijela bili su netaknuti.

Međutim, da se sačuva slovo zakona, Inkvizicija je nastavila proces. Tijelo je privremeno smješteno u mrtvačnicu crkve Dvanaest apostola. Proces je završen i osuda je izrečena 21. XII. 1624. u dominikanskoj crkvi sv. Marije »sopra Minerva«. Osuda je glasila, da se zbog ponovnog pada u herezu, spali mrtvo tijelo, slika i svi spisi Dominisovi. To je izvršila istoga dana civilna vlast na Campo di fiore.⁴⁷

Svakako da je ovaj zadnji čin iz drame Dominisova života trebao izostati. On nam je to neshvatljiviji, jer se Dominis na času smrti odrekao hereza i umro pomiren s Crkvom. Ovdje se vidi kako slovo zakona ubija. Da je Dominis po povratku u Rim i dalje širio svoje ideje i radio na jedinstvu Crkava, stvar je gotovo sigurna. Neposredno, naime, prije povratka u Rim, u pismu *De pace religionis* . . . , upućenom Josipu Hallu, kaže da će i dalje raditi na jedinstvu Crkava.

»Budući da nisam mogao promicati jedinstvo i slogu boraveći među vama, možda ću, od vas odsutan, to bolje promicati: neću, naime, odu-stati, dok god budem živio, gdje god budem bio, za tako veliki i Bogu vrlo ugodan posao raditi, koliko budem mogao.«⁴⁸

Spomenuti rukopisi kažu da se upravo ovoga držao i to je razlog zašto je bio zatvoren i osuđen.

Iz iznesenih činjenica jasno je, da pogrešno zaključuju svi oni koji tvrde da je Dominis otrovan ili mučen u zatvoru. Svakako da korektno postu-panje prema Dominisu u zatvoru ne opravdava spaljivanje njegova mrtvog tijela, ali isto tako nije opravdano nekoga optuživati za ono što nije učinio.

Dominisov rad oko jedinstva Crkava nisu shvaćali ni prihvaćali ni u Londonu ni u Rimu. U Londonu je došao u sukob s puritancima koji su ga nazivali papistom, a u Rimu je zbog svojih ideja svršio u zatvor. Izgleda da se 300 godina prerano rodio. Poslije Drugog vatikanskog sabora led se topi i nije tako sklisko ići putovima jedinstva kao nekada. Možda on i nije izabrao najbolji put, ali ga je barem tražio, a to je u ono doba bilo puno.

⁴⁷ Za sve ovo usp. Barb. lat. br. 9921, fol. 20—23; Barb. lat. br. 4731, 622—624; Ljubić, *Starine* . . . , Spom. CLXXX, 213—214.

⁴⁸ Dominis, *De pace religionis* . . . , str. 17: »Quam ego unionem et concordiam non potui inter vos degens multum promovere, a vobis absens fortasse melius promovebo: non enim desistam, quamdiu vixerō, ubicunque fuerō, pro tam magno Deoque acceptissimo Unionis negotio, quantum poterō, laborare.«